

Миланка Ј. Бабић
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за српски језик
и књижевност

УДК: 81'272(497.6)

БОСАНСКИ ПРОБЛЕМИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Апстракт: У раду¹ се статус српског језика у Босни и Херцеговини посматра као вишеструко угрожен, до те мјере да се у њеним границама мора „изборити” са конкурентним му новоствореним глотонимом и тенденцијом асимилације у оквиру „државног језика” и „државне културе”. Разлози његове угрожености нису условљени само сепаратистичким филолошким програмима, заснованим на преименовању српског језика и потискивању ћирилице, као српског матичног писма, на симболичко-емоционалну маргину. Условљени су и небригом говорника, српске интелектуалне елите и надлежних институција за очување и његовање језика и писма, неизграђеношћу свијести да српски језик и ћирилично писмо јесу и највећи културни потенцијал и темељ етничког идентитета и интегритета Срба у државама насталим распадом СФРЈ.

Кључне ријечи: српски језик, варијанте, босанскохерцеговачки књижевнојезички израз, генетски критеријум, симболичка језичка функција, Новосадски договор, ћирилица.

Мало је језика у свијету чији су интегритет и идентитет до те мјере угрожени до које је угрожен српски. Још мање оних који су распарчани и преименовани, као што је распарчан и преименован језик српски, у складу са идеолошко-политичким сепаратистичким циљевима различитих етникума који њим говоре. У републикама које су се осамосталиле из државе СФРЈ (након њеног насилног распада), заједно са национално-политичким, промовисани су и национално-филолошки програми, при чему је на територији новонасталих држава маргинализовано исходишно српско име језика до језика мањинске заједнице (као што је статус српског језика у Црној Гори) или националне мањине (као што је статус српског језика у Хрватској) или до регионалног социоекта (на шта настоји свести српски језик у Босни и Херцеговини бошњачка

¹ Рад је израђен у оквиру пројекта *Значај српског језика и књижевности за очување идентитета Републике Српске*, који финансира Министарство науке и технологије Републике Српске.

политика и лингвистика). Угроженост имена и статуса српског језика ван граница Србије, подразумејива и угроженост српског народа који живи ван њених граница, у државама насталим распадом СФРЈ. За Србе и српски језик у Хрватској одавно је већ касно, али је зато одбрана идентитета и културног простора српског језика у Босни и Херцеговини (наравно и у Црној Гори) неодвојива од питања опстанка српског народа у тим (државним) границама.

А „одбрана идентитета и интегритета српског језика није само питање патриотско, већ је пре свега научно” (Милосављевић 2000: 273), с тим да се у овом по србистичком неповољном времену – које нажалост јако дуго траје, укључујући и Новосадски договор као један од његових по последицама врло негативних периода – том питању мора приступити са стратешки постављеним циљевима очувања језика и народа на српском говорном подручју у цјелини. У тим циљевима се морају објединити српска наука и валадајућа политика, односно политика Србије и Републике Српске, а што је могуће макар у оквиру тзв. паралелних веза. Република Српска нема ни институционалне ни дозреле снаге у интелектуалној елити која би се бавила статусом језика, па ако се матица не постави заштитнички, ускоро (а ускоро је у датим релацијама и у животу народа и културе и вријеме од 100 година) – ускоро ће се приповиједати да су некад Срби и у Босни и Херцеговини говорили српским језиком. Иако је непромишљеношћу и неосмишљеношћу српских филолошких програма након Вука, српска лингвистика „кумовала” да се осамостали преседан под именом *хрвајтски језик*, а једном осамостаљен, по истом принципу се умножава у *босанском* и *црнојорском* имену, кад се сабрала и прибрала, научним критеријумима и на дијахронијском и на синхронијском плану недвосмислено је доказала генетску, типолошку и комуникативну јединственост српског језика под његовим разним именима, чиме су побийене полазне основе сепаратистичких филолошких програма, засноване на разликовању посебних језика, односно на варијантној полицентричности српског језика у српскохрватском руху новосадских и постновосадских теза (в. Ковачевић 1999; Ковачевић и Шћепановић 2011; Стојановић и Бојовић 2006). У доказивању утемељености и одрживости различитих имена за језик којим се говори у републикама које су се деведесетих година двадесетог вијека осамосталиле из државе СФРЈ, промовисали су се и разрађивали различити критеријуми и квазикритеријуми који са науком о језику немају никакве или скоро никакве везе, осим настојања да се језиком баве, а своде се у суштини на субјективно-симболичку самопроцјену говорника, изражену кроз свијест и жељу да идиом којим говоре називају именом којим желе (в. Јахић 1999: 252), што је према мишљењу многих страних и домаћих филолога на нивоу аматерске лингвистике, која настоји да народном вјеровању да статус науке (в. Грешел 2003, 2009, Кордић 2009, 2010, 2011).

Преименовање језика условљено је националним антагонизмом и конфликтима између етничких заједница бивше СФРЈ, која се ратом распала. Ратни конфликт пренио са у постратном времену на расподјелу, односно распарчавање традиције, историје, уопште културног наслеђа, а посебно се на удару нашао језик – као општи медиј разних видова стручне, научне и културне продукције, а (тима) и као мјера етничког идентитета. Тежња Бошњака да се одржавотворе кроз Босну и Херцеговину у цјелини, врло је опасна за Србе, српски језик и српску политику у њеним границама, јер укључује и унификацију језика на државном нивоу, у корист назива *босански*, односно води ка стварању тзв. *босанске нације*, коју би сачињавали сви који у Босни и Херцеговини живе, па према томе и Срби. Бошњачка филологија и политика на томе озбиљно раде. А да су одмакле у својим „постигнућима”, показује и то што је за релативно кратко вријеме, не само у пољу бошњачког утицаја него и шире, и поред отпора од стране и србистике и кроатистике, ипак институционализован назив језика као *босански*, а не као *бошњачки*. Тиме је проблематичан статус српског језика у БиХ већ зацртан, а подржан је и институционалним статусом имена *босански језик* у Србији, чиме се успоставља аналогија – ако је *босански* признат у Србији, зашто не би био и у самој Босни, односно и у Републици Српској, у чијем Уставу – да не би био именован босански, није именован ни српски, него се службено име језика крије иза перифрастичне конструкције „језик српског, језик хрватског и језик бошњачког народа”?! Те чињенице упућују на то да се статус српског језика у Босни и Херцеговини мора посматрати и у међуодносу са хрватским и у међуодносу са бошњачким филолошко-идеолошким програмом, с тим што је последњем потребно посветити много више пажње, с обзиром на бројност бошњачке националне заједнице у Босни и Херцеговини и њену отворено испољену хегемонистичку политику. С друге стране, дугорочно посматрано, а имајући на уму све што су Хрвати постигли преко хрватских вуковаца, кроз период језичког апартхејда усташке Независне државе Хрватске, затим доношењем *Декларације о положају хрватској књижевној језика* (1967), потом најновијим истребљењем свега што је српско, а језика посебно, међуоднос српског и *хрватској* у Босни и Херцеговини не смије остати у другом плану. У прилог томе закључку иде и мишљење које је о амбицијама хрватске језичке политике и раније изложено у науци, а које заступа и Ј. Стојановић, а то је да упливом у *монитенгрисци* Хрвати корак по корак реализују дугорочни циљ како би цјелокупни ијекавски простор подвели под *хрватски* језик. „За почетак – каже она – довољно је да се језик не зове српски (Стојановић 2011: 222).

Посебно утемељење и бошњачка и црногорска сепаратистичка лингвистика, слиједећи већ „испробани” хрватски филолошки модел, налазе у тези да су регионалне варијанте полицентричног српског језика посебни стандардни језици. А прилог томе дали су и утицајни српски лингвисти из дјелујућег периода Новосадског договора, односно из српскохрватске/хрваткосрпске

језичке фазе, и то до те мјере да су се и Хрвати томе чудили². Тако је политички пројекат издвајања *хрвајској* као засебног језика – методологијом свођења српског језика на статус варијанте којој је хрватска варијанта равноправна и равноправно издвојива, постао модел за издвајање *босанској* – преко варијанте познате крајем двадесетог вијека као *босанскохерцеговачки стандарднојезички израз*, као и за издвајање *црногорској* на основу варијантних специфичности употребе српског (српскохрватског) језика у Црној Гори. Варијанта звана *босанскохерцеговачки књижевнојезички израз*, послужила је као база творцима *босанској* језика да стандардизују њена хрватска обиљежја као бошњачку језичку специфичност, уз додатак нешто оријентализама у лексици.

Тиме је један полицентрични језик (варијантно раслојен) који је функционисао као службени језик (Србима, Хрватима, Црногорцима и Муслиманима, тј. Бошњацима) бивше заједничке државе СФРЈ, издвајањем четирију засебних држава, „претворен” – као нигдје у свијету – у четири моноцентрична,

² „Naime, valja znati da je to bilo preddeklaracijsko doba i da su tada hrvatski jezikoslovci bili složni u osnovnome: svi su težili istomu cilju, samo su išli različitim putovima, ista strategija, a različita taktika, kako bi rekao prof. Brozović. Prof. se Jonke zalagao za pravo varijanata, Brozović da se odmah osvoji što se osvojiti može, a ja za napredak sad korak po korak, sad koračić po koračić, već prema prilikama, važno je da se napreduje... A da se prof. Jonke služio sličnom taktikom kao i ja, vidi se u istome broju Jezika. Rekao sam da je uputio još pohvalnih riječi Milki Ivić... Navodeći to, prof. Jonke sve usmjerava jednomu cilju, da njezino priznanje varijanata, što je nama tada značilo isto što i poseban hrvatski književni jezik, iskoristi za naše težnje. Prof. Jonke navodi upravo onaj dio referata Milke Ivić u kome ona priznaje varijante: *„bujan život književnog jezika u svim njegovim raznovrsnim oblicima na širokoj teritoriji i u sredini sa više od jedne narodnosti, neminovno nameće postojanje varijanata, i da razgovori o tim varijantama ne samo da nisu opasni, da ne potkopavaju jezičko jedinstvo, već su, naprotiv, neophodni – doprinose sagledavanju prave stvarnosti za koju se apriori zna da mora biti komplikovana, kako je pravilno istakla u svom referatu prof. Milka Ivić“*.

I sad prof. Jonke razrađuje tezu o varijantama: „To onda preneseno na Hrvate i Srbe, znači da oni također imaju potpuno pravo na upotrebu svoje hrvatske, odnosno srpske varijante književnog jezika i u uređima i u školama, i u štampi, i na radiju, i na televiziji, i u zakonskim tekstovima i dr.“ I na kraju zaoštrava to pitanje do maksimuma: „Nadalje mora nam biti jasno da ne mogu srpsku varijantu književnog jezika normirati hrvatski jezični stručnjaci, a hrvatsku varijantu srpski stručnjaci, a pogotovu ne može u tom odlučivati pomiješana većina. Svaki narod potpuno suvereno odlučuje o svom književnom jeziku i po prirodnom pravu i po principima sadržanim u našem socijalističkom Ustavu“ (Бабић 2004: 165/166); „Prisiljen baviti se Milkom Ivić, a usput i Pavlom, morao sam se pozabaviti literaturom o njima... A kad sam se time već pozabavio, valja reći i ono što iz dosadašnjeg pisanja nije baš vidljivo, a to je da je naš odnos sa Ivićima nekada bio prilično srdačan. Pod naš mislim na njihove vršnjake u Hrvatskoj, na novi naraštaj hrvatskih jezikoslovaca. Mi smo u Pavlu i Milki Ivić gledali saveznike. I jedni i drugi kretali smo novim, strukturalističkim smjerom i nadali se da ćemo se naći na istome putu. Naime, Milka je Ivić prihvatila postojanje varijanata, u tome ju je slijedio i njezin muž, iako šutke.“ (Бабић 2004: 169) Интересантно је навести и шта о заједничком послу кажу Ивићи у писму које 1966. године упућују С. Бабићу: „...То може само допринети да се и у Србији што пре уопшти, нарочито код најодговорнијих, правилно гледање на питање варијаната. У том погледу не треба бити нервозан, ствари сигурно долазе на своја места. А ако понеки појединац извали штгод неумесно, то иде само „на његов konto““ (Бабић 2004: 170).

лингвистички скоро стопостотно подударна језика! Суштински принципи Новосадског договора: варијантност, двоазбучност, двострукоост имена (српскохрватски/хрватскосрпски), поларизованост Правописа из 1960. године, двију матица – Српске и Хрватске, при чему је ијекавско латинично издање Матице хрватске описменило сав ијекавски простор српског језика – у употреби су нужно водили посљедицама које доводе у питање статус српског језика у Босни и Херцеговини. Много је разлога и начина његове угрожености. Поменимо само неке од њих.

1) Доведено је у питање најприје његово име, јер, као што напомену-смо, ни у *Устави* Републике Српске није именован језик српски, него је име замаскирано у еуфемистичком опису „језик српског народа, језик хрватског народа и језик бошњачког народа”. Тиме је избјегнуто да се, под притиском међународне заједнице, именује језик по *хрвајским* и *бошњачким* жељама, али је и отворен простор за манипулацију и тврдње да ако у Републици Српској није одређено име *босански* или *хрвајски* језик, није експлицитно ни српски. Чињеницу да се глотоним мора извести из етнонима, тј. да се из етнонима Бошњак или „језик бошњачког народа” може извести само симболички мотивисан назив „бошњачки језик” – пренебрегава и бошњачка лингвистика и бошњачка политика, а ни српска јој не посвећује превише пажње. Српска наука и власт не показују да доживљавају тенденцију боснизације језика као опасност за статус српског језика и српског народа.

2) С друге стране, српски језик је угрожен врло агресивном, плагијаторском бошњачком лингвистиком, посебно када је о граматици ријеч (преписане су од ријечи до ријечи српске граматике), при чему се више имена за исти језик подводе под *босански* као хиперординирани назив, како то нпр. чини бошњачки лингвиста И. Палић, напомињајући у фусноти уз прву реченицу своје монографије о категорији начина да:

„Termini bosnistika, kroatistika i srbistika ovdje se koriste u svom užem značenju, tj. da se njima označi naučna oblast u kojoj je predmet proučavanja bosanski, hrvatski, srpski jezik... svako pojavljivanje termina bosnistika i bosanski jezik u ovoj knjizi uključuje i sadržaj termina kroatistika i srbistika te hrvatski i srpski jezik, pa se stoga ovim drugim terminima u svome izlaganju neću koristiti” (Палић 2007: 9). Постојање ужег и ширег значења термина *боснистика*, посебно овог ширег, упућује и на један од могућих будућих статуса српског језика и његовог имена, које се у Босни и Херцеговини већ одомаћује у скраћеници „behaes”. Ако се има на уму ауторово образложење да „bosnistika i bosanski jezik u ovoj knjizi uključuje i sadržaj termina kroatistika i srbistika te hrvatski i srpski jezik”, испада да је *босански* „у ширем значењу” надређен српском, јер га „укључује”!

3) На удару се није нашао само српски језик него и његово писмо, јер ништа толико не потврђује ни Србе као народ ни српски карактер српскога језика колико његово матично ћирилично писмо. Зато је у новоименованим

државно-политичким језицима дата предност латиници, јер креатори тих „језика” ћирилицу идентификују са Србима, од којих желе да се у сваком погледу одвоје, везујући и за писмо и за народ негативне конотације и настојећи да са њима покидају не само језичкогенетске него и етногенетске везе. И не само они! Посебан проблем представља однос Срба према ћирилици као примарном писму, а огледа се у њеном нењеговању, односно у њеном занемаривању. Становници Републике Српске своје матично писмо поштују више декларативно него што га практично примјењују и употребљавају. Употребу писма одређују и навике из ранијих периода, ту прије свега мислимо на вријеме југословенске БиХ, када је ћирилица била потиснута на маргину, јер се скоро сва преписка водила на латиници. Латинични су били и скоро сви обрасци у администрацији, па је самим тим и наметнуто њихово латинично попуњавање. Иако је у школама, у неким периодима, била обавезујућа седмична измјена писама, мало се ко служио ћирилицом у индивидуалној употреби. Такође је и данас велики број административних образаца које грађани попуњавају латинични – просто се не зна из којих разлога, ако не из немара надлежних и неразвијене свијести о значају његовања националног писма и на тај начин. Ако томе додамо и утицај тзв. „заједничких органа” БиХ (као што су Скупштина, Вијеће народа, судство и сл.), чињеницу да се српским институцијама у Републици Српској неријетко упућују дописи на латиничној хрватској или бошњачкој варијанти језика, случајно или намјерно, али у резултату исто, значи да се и даље одржава латинични тренд у употреби писама у културном животу Републике Српске. Будући да је утемељена у народу и тиме постала културни темељ народа, ћирилица се нужно везује за патриотизам. То је писмо које дијели судбину народа – када страдају Срби, страда и ћирилица. То је писмо које се мора вољети, ако постоји изграђена свијест о припадности појединца народу, ако се воли и цијени историја сопственог народа.

4) Алармантну опасност за очување српског језика у Босни и Херцеговини и његовог ћириличног писма представља немаран однос младих према сопственом језику. То је карактеристика само српске омладине у БиХ, али не и бошњачке и хрватске, јер што кроз школу, што кроз вјерске институције, младима хрватске и бошњачке националности наметнута је и већ изграђена свијест о посебности и националном значају језика, о национално-језичком идентитету који је друкчији од српског. Српска омладина, бар у глобалу је чини се тако, није свјесна значаја српског језика за опстанак народа, за његов духовни и културни идентитет. На то утиче институционална небрига о језику, подстакнута глобализмом као доминантним друштвеним кретањем, па српски језик скоро да уступа мјесто енглеском, што из практичних разлога све заступљеније пословне комуникације на енглеском, што због помодарства. Притом се као нужно зло схвата учење правила и норми сопственог језика, а њихово непознавање маскира се трендом језичког бунта који се огледа у раз-

грађивању језичке норме коју би сваки просјечно образовани средњошколац требало да познаје. За језичко незнање, за непознавање и непримјењивање правила српског језика, за занемаривање његовог примарног писма ћирилице крив је образовни системи – то скоро сав, прецизније од предметне наставе у основној школи па преко средње школе до високог образовања. Изузимамо, дакле, само разредну наставу, јер се у њој још увијек његује љубав према језику, заједно са стицањем основних елемената писмености.

5) Српски језик је доведен у питање у Босни и Херцеговини и неодговорношћу и кадровском неопремљеношћу институција које би требало да се брину о његовом статусу, његовању и заштити, а то су прије свега универзитети Републике Српске, односно србистичке катедре, као и институт који би се бавио проучавањем језика, а који Република Српска (за разлику од Федерације БиХ) нема, за шта је посебно одговорна Академија наука и умјетности Републике Српске, при којој је институт неким актом формиран, али суштински никада није почео са радом.

Из свих тих разлога српском језику, дакле, предстоји да се у Босни и Херцеговини избори за свој опстанак, да његово име не би нестало заувјек „укључивањем” у „босански” као државни језик. Неопходно је да српска државна и језичка политика не заборављају да само под окриљем српског језика Срби припадају истом народу, да нема ниједног разлога, осим субјективно-емоционалних и националистичко-хегемонистичких, који би оправдао преименовање српског језика и затирање његовог српског имена у државама насталим распадом бивше СФРЈ, те да се процес његовог преименовања и проводи с циљем дехомогенизације Срба и њихове културе у границама новонасталих држава. Нова политичко-државна имена српског језика „надијају се над српски народ у тим државама као пријетња да ће процес навикавања Срба на новокомпоновани културно-језички идентитет временом замијенити процес њиховог асимиловања у оквиру њега” (Бабић 2013: 202). Свијест о егзистенцијалној и есенцијалној битности српског језика и ћирилице код Срба није довољно развијена, па су зато и посљедице процеса распарчавања језика и запостављања матичног писма, а тај процес је још увијек у току, по српски народ већ кобне.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 2013: М. Бабић, Социолингвистички аспекти омаловажавања ћирилице, у: *У одбрану српске ћирилице – хрестоматија* (приредио Милош Ковачевић); Пале: Српско просвјетно и културно друштво Просвета, 201–208.

Babić 2004: S. Babić, *Hrvanija hrvatskoga*, Zagreb: Školska knjiga.

Грешел 2003: В. Gröschel, *Postjugoslavische Amtssprachenregelungen – Soziolinguistische Argumente gegen die Einheitlichkeit des Serbokroatischen*, *Српски језик*, VIII/1–2, Београд, 135–196.

Грешел 2009: В. Gröschel, *Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik*, München: Lincom Europa.

Јахић 1999: Дž. Јахић, *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Sarajevo: Ljiljan.

Јахић и други 2004: Дž. Јахић, С. Халиловић и И. Палић, *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*, Zenica: Dom štampe.

Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд, Српска књижевна задруга.

Кордић 2009: С. Кордић, *Svijet o nama* (В. Gröschel, *Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik*, München: Lincom Europa), у: *Književna republika*, god. 7, br. 10–12, Zagreb, 316–330.

Кордић 2010: С. Кордић, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb: Denona.

Кордић 2011: С. Кордић, *Jezična politika: prosvjeđivati ili zamagljivati?*, у: *Jezička/e politika/e u Bosni i Hercegovini i njemačkom govornom području*, zbornik radova predstavljenih na istoimenoj konferenciji održanoj 22. marta 2011. godine u Sarajevu, Goethe Institut, Sarajevo, 60–66.

Милосављевић 2000: П. Милосављевић, *Српски филолошки програма*, Београд: Требник.

Палић 2007: И. Палић, *Sintaksa i semantika načina*, Sarajevo: Bookline.

Пипер 2008: П. Пипер, *О ирцији грамајичких разлика између српског и хрватског језика*, у: *Лейоуис Мајице српске*, Нови Сад: Матица српска, 840–850.

Стојановић и Бојовић 2006: Ј. Стојановић и Д. Бојовић, *Српски језик између истине и обмане, (Социо)лингвистичка анализа сјања У Црној Гори*, Београд: Јасен.

Стојановић 2011: Ј. Стојановић, *Пушевица српског језика и ћирилице*, Никшић: Издавачки центар Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори.

Туна 2005: Н. Muratagić-Tuna, *Bosanski, hrvatski, srpski aktuelni pravopisi (sličnosti i razlike)*, Sarajevo: Bosansko filološko društvo.

Milanka J. Babić

University of the Eastern Sarajevo

Faculty of Philosophy in Pale

Department of the Serbian language and literature

BOSNIAN PROBLEMS OF THE SERBIAN LANGUAGE IN BOSNIA AND HERCEGOVINA

Summary: The Serbian language needs to fight the battle for its own survival in order not to disappear by becoming part of the “Bosnian” as the official language. The threat for the Serbian language and its alphabet in Bosnia and Herzegovina is not only caused by the separatist philological programmes based on the renaming of the Serbian language and minimal changes in the number of classes but also by the Serbian elite speakers’ negligence, and the negligence of competent institutions for its status. Because of the previously said,

it is important for the Serbian language preservation to include more institutional care and content in the curriculum which is based on the language learning and nurturing of the Cyrillic and also it refers to the responsibility in the programme planning in order to take care of the priceless value of the cultural legacy of the Serbian Cyrillic. In this process it is important to include more seriously Serbian linguists and scientific and state institutions because, in the global level, it could be said that the Serbian language is endangered in Bosnia and Herzegovina because Serbia and the Serbian Republic do not realise or do not show that they understand that the language issue is not only important for the Serbian culture but also for the existence of the Serbian people.

Key words: the Serbian language, variants, Bosnian and Herzegovinian linguistic and literal expression, genetic criteria, symbolic linguistic function, Cyrillic, the Novi Sad agreement.